

доступу : http://www.minagro.gov.ua/files/00003800/Dergavna_cil%27ova_programa.doc.

14. Крук В. Кременчужани чекають екологічно чистих продуктів / В. Крук // Кременчуцька панорама. — 2005. — № 18.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2011 р.

УДК: 338.439

Л. В. Чемарева, аспірант, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТЬ

У статті розглянуто теоретичні основи продовольчої безпеки її соціально-економічний аспект та зв'язок з державною аграрною політикою. Окреслено сучасний стан і проблеми продовольчої безпеки України. Представлено модель національної продовольчої безпеки.

Ключові слова: продовольча безпека, агропродовольча політика, економічна доступність, модель національної продовольчої безпеки, державне регулювання.

В статье рассмотрены теоретические основы продовольственной безопасности её социально-экономический аспект и взаимосвязь с аграрной политикой. Рассмотрено существующее состояние и проблемы продовольственной безопасности Украины. Представлено модель национальной продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, агропродовольственная политика, экономическая доступность, модель национальной продовольственной безопасности, государственное регулирование.

The article substantiates basic theoretical concepts of food safety. The general condition and problems of food safety in Ukraine are described. Food safety is determined as a priority food policy of the state. The characteristics of the food safety and the role of the state policy in providing and ensuring food safety are considered.

Key words: food safety, agrofood policy, economical availability, model of national food safety, state regulation.

Глобалізація продовольчої проблеми у світі визначає стратегічні цілі провідних аграрних держав, які зводяться до продовольчого самозабезпечення, нарощування виробництва продовольчих ресурсів та забезпечення відповідного місця на ринку продовольства з високим рівнем експортоспроможності. При цьому державою гарантується стабільний, доступний, достатній, безпечний і збалансований рівень харчування населення. Україна є членом глобальної політичної і економічної системи, зокрема, світової системи продовольчої безпеки, а тому має проводити виважену державну аграрну політику, що диктується швидкими змінами

економічної і політичної ситуації в світі, реаліями внутрішнього і зовнішнього середовища, в якому розвивається економіка держави. Така політика є ефективною за умови, коли розвивається і сам характер її впливу, його регулятори, тобто відбувається зворотній рух в напрямі формування та динамічного розвитку на всіх рівнях проведення державної аграрної політики нової парадигми, яка в кінцевому результаті і закладається в новий виток майбутньої аграрної політики. Результатом ефективного функціонування аграрної політики на всіх щаблях розвитку державотворення є забезпечення і гарантування продовольчої безпеки на всіх її рівнях.

Гарантування продовольчої безпеки, як одного із основних пріоритетів розвитку національної економіки України, у політичному полі посідає визначальне місце і є однією з причин поглиблених наукових досліджень, визначаючи їх актуальність. На це вказує численний науковий доробок з питань формування продовольчої безпеки держави її теоретичних і методологічних основ, обґрунтування продовольчої парадигми. Серед досліджень окремі аспекти висвітлено в роботах Ю.Д. Білика, О.І. Гойчук, З.І. Ільїної, М.В. Калінчика, С.М. Кваші, А.С. Лисецького, І.І. Лукінова, Л.В. Молдован, В.М. Олійника, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, Н.В. Сеперович, В.О. Точиліна, В.М. Трегобчука, М.Й. Хорунжого, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина та інших вчених-економістів.

Необхідність посиленої уваги до національної продовольчої безпеки зумовлена тим, що по-перше, існує постійна потреба забезпечення кількісного обсягу виробництва і споживання продовольства, по-друге, існує необхідність збалансування попиту і пропозиції, шляхом проведення політики державного регулювання кон'юнктури, і, по-третє, продовольча безпека як складова частина економічної та національної безпеки впливає на добробут нації, досягнення стратегії розвитку економіки, в тому числі і продовольчої незалежності. Така увага продиктована і основоположним значенням продовольчої безпеки, як детермінанти, навколо якої будується аграрна політика держави, її характер, напрями і пріоритети, окреслюються стратегічні цілі, засоби та інструменти, що особливо важливо в умовах глобалізації економіки та інтеграційних процесів.

На жаль, сучасні фундаментальні дослідження та методологія організаційного забезпечення і функціонування продовольчої безпеки на практиці не завжди матеріалізуються в рішення державного управління в процесі державотворення, і майже не втілюються учасниками ринкових відносин. Можливо, саме тому на

сьогодні й досі відсутнє єдине трактування продовольчої безпеки в нормативно-правовому полі, а тому при проведенні аграрної політики та прийнятті управлінських рішень і дотепер закладаються різні суперечливі трактування її суті спираючись на різні вітчизняні та зарубіжні джерела.

Багатогранні, а інколи й суперечливі погляди на суть продовольчої безпеки притримуються єдиної лінії, за якої основою продовольчої безпеки країни слід вважати стабілізацію ситуації в агропромисловому комплексі, відродження сільськогосподарського виробництва та соціальних умов життя на селі [3]. Серед більшості тверджень продовольча безпека зводиться до її звуженого розуміння, характеризуючи її певну сторону: споживання, виробництво, або імпорт, і не розглядається як полісистемне та багатогранне явище.

На можливість придбати їжу, необхідну для підтримання здорової та активної життєдіяльності в будь-який момент часу акцентують Maxwell та Frankenberg [13], право кожного на доступ до безпечних для здоров'я і повноцінних харчових продуктів визначено в «Римській декларації про всесвітню продовольчу безпеку і план дії світової зустрічі з проблем продовольчої безпеки», а про «...доступ усіх людей в будь-який час до продовольства, яке необхідне для здорового і активного життя... продукти споживання є в достатній кількості, їх постачання є порівняно стабільним і кожна людина може отримати продовольство...» говорить Комісія з прав людини економічної і соціальної ради ООН [4, с. 20]. Орієнтир на задоволення потреб у продовольстві за рахунок власного виробництва та продовольчої безпеки дає Всесвітня рада з продовольства при ООН [12].

Але зауважимо, що наявність продовольства в достатньому асортименті — це ще не можливість придбати продовольство, яка визначається купівельною спроможністю і втілюється в економічну доступність.

Більш глибоким та всеохоплюючим, на нашу думку, є визначення продовольчої безпеки як «стану економіки, за якого, незалежно від несприятливих умов у міжнародних відносинах та несприятливої кон'юнктури світових ринків, гарантується стабільне забезпечення населення продовольством в кількості та якості, яка відповідає науково обґрунтованим параметрам (пропозиція), з одного боку, та створюються умови для підтримання споживання на рівні медичних норм (попит), що відповідає умовам, необхідним для фізичного і соціального розвитку особистості, розширеного відтворення населення — з іншого» [5, с. 20].

Важливість соціальної складової продовольчої безпеки присутня і у трактуванні продовольчої безпеки, як «гарантованої здатності держави на принципах самозабезпечення основними базовими продуктами та їх економічної і фізичної доступності, незалежно від зовнішніх і внутрішніх загроз, задовольняти потреби населення в особі кожного громадянина продуктами харчування в необхідному обсязі, асортименті і якості на рівні, що забезпечує здоров'я та розвиток особи» [4, с. 27].

На наш погляд, при розкритті суті продовольчої безпеки в її основу мають бути покладені принципи достатності, доступності, рівності (умов), самозабезпеченості (самодостатності), незалежності, збалансованості, безпечності, якості.

Враховуючи сказане, ми спробували дати власне визначення продовольчої безпеки: продовольча безпека — це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої держава, на рівних для всіх умовах, здатна: гарантувати фізичну і економічну доступність, якість і безпечність життєво важливих харчових продуктів населенню, згідно з достатніми для забезпечення здорового функціонування організму, продуктивного життя і соціального розвитку людини, наборами харчових продуктів, відповідно до платоспроможного попиту та ринкових цін на харчові продукти; підтримувати стабільність і надійність продовольчого забезпечення населення в будь-який момент часу за нормальних і надзвичайних умов; забезпечувати продовольчу незалежність.

Таке визначення суті продовольчої безпеки, на наше переконання є ґрунтовним, бо в ньому: до уваги береться те, що держава забезпечує продовольчу незалежність, що в свою чергу позиціонує продовольчу безпеку, як складову національної та економічної безпеки країни; закладено готовність до управління продовольчим забезпеченням і його надходженням в будь-які місця споживання, тобто тут і зараз, а отже держава виступає гарантом відповідного рівня харчування як громадянам, так і населенню країни; увага концентрується на тому, що споживання повинно відповідати достатньому для забезпечення здорового функціонування організму людини та збереження його здоров'я набору харчових продуктів і дозволяє уникнути суперечливої практики використання таких визначень, як медичні норми, фізіологічний мінімум, науково обґрунтовані норми, раціональні норми, нормативний рівень споживання, що є визначальним при опрацюванні прогностичних і стратегічних рішень, розрахунків національних і регіональних балансів продовольства; наголошується на тому, що населенню завжди гарантується відповідний рівень споживання незалежно від природно-

кліматичної, політичної, економічної, міжнародної і демографічної ситуації в країні; в основу визначення покладено соціальний аспект, а саме платоспроможний попит населення, його купівельну спроможність, тобто держава, як гарант, повинна створити умови, за яких населення з різними статками може отримати реальні фінансові можливості придбавати харчові продукти за цінами, що складаються на продовольчому ринку.

З метою аналізу та прогнозування національної продовольчої безпеки принципового значення набуває побудова моделі національної продовольчої безпеки, типові різновиди якої досить ґрунтовно представлені у науковій економічній думці [4, с. 85; 5, с. 72] для даного етапу розвитку національної економіки. Спільним для них є те, що продовольча безпека розглядається як функція двох складових — виробництва і споживання, регулюючий вплив на які здійснює держава і ринок. На особливу увагу заслуговує модель національної продовольчої безпеки М. Хорунжого [1, с. 165], принциповою особливістю якої є закладений державний протекціонізм самозабезпечення продовольством. Ми пропонуємо доповнити таку модель елементами, які на нашу думку, більш повно окреслять національну продовольчу безпеку на сучасному шаблі економічного розвитку (рис. 1).

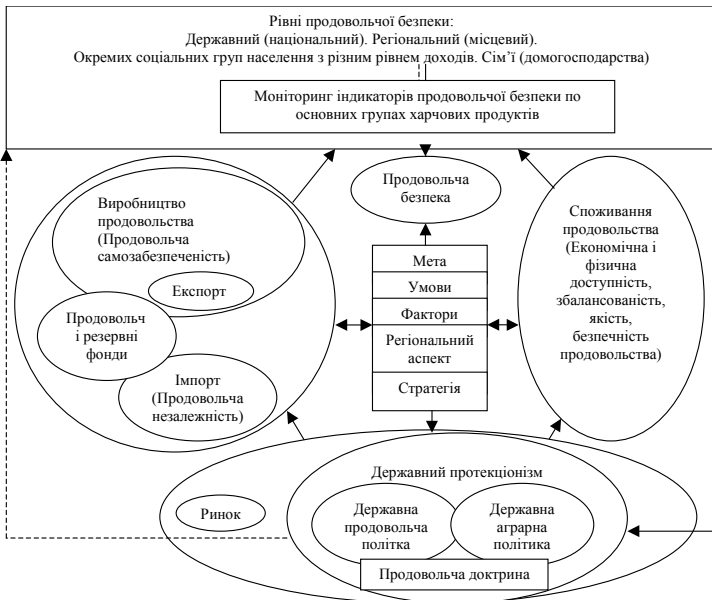

Рис. 1. Модель національної продовольчої безпеки

В основу такої моделі покладено фундаментальні основи — продовольча доктрина, тобто «всебічно обґрунтована сучасна філософія продовольчого забезпечення» [2, с. 261], яка «проголошує принципово нові завдання, що покладаються на агропродовольчий комплекс, ... а також напрями реформ для безумовного виконання цих завдань» [9]. Доктрина закладається наукою, матеріалізується в державну продовольчу політику, підкріплюється державним управлінням, реалізується суб'єктами економічних відносин та оцінюються споживачами через продовольчий добробут нації, розширене відтворення населення та його продуктивне життя, впливаючи при цьому на перебіг суспільно-економічних процесів і забезпечуючи досягнення стратегічної мети держави, в тому числі і продовольчої безпеки. Суть якої полягає в гарантуванні державою продовольчого забезпечення населення за умов фізичної і економічної доступності на рівні що забезпечує здоров'я особи, репродуктивний розвиток нації та покращення її суспільно-економічного становища. Досягнення мети продовольчої безпеки можливе за умов слідування її стратегічному курсу, враховуючи при цьому вплив чинників та попереджаючи їх негативні прояви (надзвичайні ситуації, кризи). Визначальна роль у регулюванні та корегуванні процесів, що мають прямий та опосередкований вплив на рівень продовольчої безпеки належить державі, де аграрна політика, продовольча безпека і продовольча проблема виступають взаємопов'язаними і діалектично залежними поняттями [2, с. 41]. Саме продовольча проблема зумовлює об'єктивну необхідність постійного визначення головних напрямів нової чи корегування чинної аграрної політики задля уникнення суспільної кризи. Тому основоположним у моделі і є вплив держави на розвиток економіки агропромислового виробництва, який, на нашу думку, повинен здійснюватись через захист і підтримку виробників, регулювання ринку, стимулювання національного споживання.

Важливість такого державного втручання визначається ще й особливістю аграрної сфери, де ринковий механізм саморегуляції не завжди здатен забезпечити рівновагу попиту і пропозиції, а ринкова економіка «не може існувати без певного державного її регулювання, оскільки в іншому випадку вона з «блага» для людей перетворюється у «зло» через те, що сам по собі ринковий механізм позбавлений елементу соціальної справедливості» [3]. «Держава не тільки не може брати на озброєння ринковий механізм у продовольчому комплексі, а й всіма доступними методами стимулювати підприємців діяти у рамках національних програм

... де розробка балансової стратегії розвитку виробництва на перспективу визначає суть аграрної політики держави, а продовольча безпека на національному рівні є критерієм оптимальності балансів основних продовольчих ресурсів...» [7]. Обсяги виробництва, рівень цін на продовольство та загальний рівень споживання дають певне уявлення про рівень продовольчої безпеки держави, який останніми роками погіршився і по більшості індикаторів є на або за межею встановлених порогових критеріїв [8].

Сучасне харчування населення характеризується розбалансованістю раціону на рівні нижче науковообґрунтованого. Основну частину калорій українці споживають разом із продукцією рослинного походження, а споживання продукції тваринного походження, у 2 рази нижче за встановлений пороговий критерій [6], зокрема, кількість риби та рибопродуктів за останні 10 років зменшилась більш ніж у 2 рази. Середньодобова поживність раціону українця в 2009 р. порівняно із 1990 р. зменшилась на 18,9 % [10]. Раціон харчування складається з більш економічно доступних продуктів.

Такий рівень споживання в Україні свідчить про низький рівень життя населення і досить високу гостроту його продовольчого забезпечення, де основною проблемою є збіднілі люди, неспроможні купувати певні продукти харчування для підтримання здорового способу життя. Причиною бідності для працюючого і непрацюючого населення є проблема низьких доходів. За статистичними даними в 2009 р. 21,4 % (9,5 млн осіб) населення мали середньодушові загальні доходи у місяць нижчі за прожитковий мінімум, а індикатор доступності продуктів харчування становив 51,8 %. Тобто відбувається процес «проїдання» сімейного бюджету у кращому випадку, на рівні харчування, що відповідає фізіологічним потребам в основних речовинах та енергії. Тому говорити про продовольчу безпеку та шляхи її вирішення необхідно нерозривно пов'язуючи з проблемою подолання бідності.

Наявність продуктів харчування та рівень ціни на них впливають на життєдіяльність населення, фізичний та психічний стан людей, від чого змінюється рівень соціального, політичного та економічного спокою в державі, зростає соціальне напруження, або навпаки — відбувається розвиток нації, як цілісної органічної системи суспільного життя людей.

На наш погляд, вирішення проблем продовольчої безпеки необхідно проводити переважно за рахунок самозабезпечення, за допомогою ефективного державного регулювання розвитку агропромислового комплексу, як основного джерела формування продовольчого фонду, а також за рахунок проведення активної

соціальної політики, орієнтованої на підвищення платоспроможності населення. Стимулюючи розвиток власного виробництва продовольства і впливаючи на підвищення його забезпечення, держава, як потенційний постачальник продовольства на зовнішні ринки, шляхом орієнтації на експорт, робить внесок у формування глобальної продовольчої безпеки, забезпечуючи участь України в глобальній агропродовольчій системі, посилюючи свою економічну і політичну позицію.

Література

1. Аграрна політика: Навч. посібн. / М.Й. Хорунжий. — К.: КНЕУ, 1998. — 235 с.
2. Аграрна політика: Підручник / М.Й. Хорунжий. — К.: КНЕУ, 2010. — 321 с.
3. *Вантух В.П.* Формування системи державної підтримки розвитку фермерства в зарубіжних країнах // Економіка АПК. — 2005. — № 12. — С. 123.
4. *Гойчук О.І.* Продовольча безпека. Монографія. — Житомир: Полісся, 2004. — 20 с.
5. *Ильина З.М.* Научные основы продовольственной безопасности — Мн.: ООО «Мусанта», 2001. — 228 с.
6. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2009 році [Електр. ресурс]. — Спосіб доступу: http://me.kmu.gov.ua/file/link/149977/file/Zvit_2009.doc
7. *Лисецький А.С.* Продовольча безпека України: теорія, методологія, емпіричний аналіз. — К.: Оріяни, 2005. — С. 9, 31.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 № 1379 [Електр. ресурс]. — Спосіб доступу: <http://www.agroperspectiva.com/ru/zakon/406>
9. Проект «Національної доктрини реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України» [Електр. ресурс]. — Спосіб доступу: <http://minagro.gov.ua>
10. Розраховано за офіційними даними Держкомстату України.
11. *Саблук П.Т.* Основные направления аграрной политики в Украине // Агропромышленный комплекс СНГ: современное состояние и перспективы. — 2004. — № 2. — С. 13.
12. *Хромов Ю.* Международная продовольственная безопасность и интеграция России // АПК экономика, управление. — 1996. — № 2. — С. 20.
13. *Maxwell S., Frankenberg T.*, Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurements. A Technical Review. UNICEF and IFAD. New York and Rome. — 1992.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2011 р.